CÂTEVA CĂRȚI ROMÂNEȘTI VECHI DE LA ȘIBOT, CA SUPORT DOCUMENTAR DE ISTORIE LOCALĂ (SECOLELE XVIII – XIX)

Gabriela MIRCEA,
Doina DREGHICIU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Several Old Romanian Books from Șibot – Pretext for Deeping the Historical Documentation (18th-19th Centuries)

ABSTRACT

The study focuses, in particular, on the publication and historical commentary of some manuscript notes detached from the pages of two old Romanian book copies (Macarie Egipteanul, *Omilii*, Bucharest, 1775 and *Liturghii*, Sibiu, 1814), originating from the old collection of church prints of the non-united Church, with the patron saint "Assumption" from Șibot. The main attempt of the study is to profile the spiritual and intellectual structure of the duet of ministers of the respective Church, consisting of the priests Ioan Avram and Ioan Armean, who activated for several years together for the religious guidance of the non-united believers in Șibot, as well as their successors in the same clerical position, Avram Viorel and Ioan Viorel. Their existence and religious activity were directly, obviously, and intensively intersected, through their daily activity, in the decades from the end of the 18th century and the beginning of the 19th century (at least in the period 1789-1828, when, for sure, the first of the mentioned served, in tandem, as non-united priests, in the respective parish), both being also passionate readers and appraisers of the copy of the Bucharest *Homilies* from 1775, on the pages of which they left their notes. Similarly, partial information was recovered also regarding the activity of the other two priests, Avram Viorel and Ioan Viorel. The reconfiguration of some aspects of the clerical personalities is an opportunity to recall what was known so far about the past of a locality full of history, such as Șibot. Șibot remains immersed in ignorance, at least regarding the period 1789- 1828 (with some exceeding of its strict limits, up to 1869 or 1874), from several points of view, including the aspect of the actual local confessional realities, with the dramatic division of the inhabitants into non-united/Greek-Oriental and united/Greek-Catholic, existing during the 18th – 19th centuries, which the present study tries to clarify, to some extent.

Cuvinte-cheie: carte românească veche, note, istoria bisericii, cultura preoțească, documente parohiale din sec. XVIII-XIX, conscripție fiscală
Key words: old Romanian book, notes on old books, church history, priestly culture, parish documents from the 18th–19th centuries, fiscal conscription

În cursul anului 1989, au fost evaluate de către Doina Dreghiciu, într-o primă fază, la parohia ortodoxă română din Șibot, cinci exemplare de carte românească veche, cu valoare patrimonială certă. Cele cinci volume, valoroase și interesante, în felul lor, ca atâtea alte cărți vechi de prin parohiile cercetate în acel mod, la acea vreme, de către specialiștii sau specialistele Oficiilor de patrimoniu

județene din țară erau[1]: 1. *Liturghii*, Sibiu, 1814 (nr. inv. 2332) – carte „foarte deteriorată"; 2. *[Ceaslov]*, [Sibiu], [1830] (nr. inv. 2330); 3; *[Liturghii]*, [Râmnic], [1747] (nr. inv. 2331); 4. *[Cazanii]*, [București], [1768] (nr. inv. 2332); 5. [Macarie Egipteanul], *[Omilii]*, [București], [1775] (nr. inv. 2334). Este evident din start că tipăriturile erau neîntregi, de vreme ce numai două dintre ele mai aveau foaie de titlu[2]. Totodată, dintre cele cinci titluri enumerate, doar două volume prezentau însemnări manuscrise, ceea ce le potența, în chip evident, postura de surse istorice.

Dar să creăm un cadru istoric ceva mai larg, deși schematic și fugitiv, în care să plasăm tipăriturile respective (inclusiv alte semnalări biliografice de exemplare de tipărituri vechi asociabile zonei!), cu însemnările lor marginale, atât de valoroase sub aspect documentar.

Trecutul istoric al așezării Șibot, care coboară spre Antichitate, cel puțin (inclusiv spre preistorie[3]), se leagă, pe lângă agricultură și creșterea animalelor, și de îndeletnicirea plutăritului pe Mureș[4], de mare impact local / zonal[5], și chiar de activitatea militară a locuitorilor unor atare zone transilvane limitrofe, grănicerești, începând din deceniul al 7-lea al secolului al XVIII-lea. La ordinul împărătesei Maria Tereza, satul Cugir a fost militarizat, iar efectele situației respective s-au reflectat și asupra locuitorilor din celelalte așezări de pe valea cu același nume, inclusiv asupra celor din Șibot (sat care și el intrase, inițial, în atenția autorităților preconizatoare ale militarizării grănicerești a zonei)[6].

Unii dintre șiboteni, deși localitatea nu era grănicerească, au avut totuși și îndeletniciri militare, în mod simptomatic pentru opțiunile ocupaționale ale unor locuitori români, de confesiune predominant neunită, cu statut de oameni liberi, ca ei, așa cum reiese din *Conscripțiile* anilor militari de la începutul secolului al XIX-lea[7].

---

[1] Conform [Caietului cu notițe de pe teren], nr. 7 (din anii 1984-1989) al celei menționate.

[2] Ceea ce ar impune verificarea identificărilor, acțiune încheiată cu sprijinul colegelor de la *Museikon* (Alba Iulia), dr. Ana Dumitran și Elena Cucui, grație cărora exemplarele respective de tipărituri au putut fi reexaminate etc.

[3] Vezi Repertoriul 1996, p. 180-181, dar, mai ales, remarcabila sinteză arheologic-istorică dedicată Văii Cugirului, din preistorie până spre limita cronologică a anului 1700, realizată de Cristian Ioan Popa (vezi Popa 2011, passim).

[4] Așa cum specificau primii autori de studii dedicate localităților de pe Valea Cugirului, precum și Ioan Cristian Popa, în 2011.

[5] În *Conscripția* contribuabililor Șibotului, din anul militar 1802, se consemnau 50 de familii de năieri („nautae"), sau „heiuși", cu statutul social de oameni liberi, sau „libertini" (vezi Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, Fond Primăria Șibot – în continuare prescurtat SJAAN, FPȘ – , doc. 2/ 1802; cum documentul nu avea filele numerotate, îl vom cita în continuare ca întreg).

[6] Vezi Popa 2005, p. 22-24 (despre militarizarea satului Cugir, în anii 1764-1768) etc.

[7] De exemplu, un cap de familie, neunit, din 1802, „Many Mertz", avea îndeletnicirea de „Miles". Este de relevat și faptul că mai existau alți 4 capi de familie, cu același nume, Mertz, neuniți, probabil înrudiți, precum și o văduvă, Salomia, în vârstă și considerată „decrepită". Fiul lui Manea Merț,

Frământările populației românești a arealului avut în vedere, în deceniul al 7-lea al secolului al XVIII-lea, s-au suprapus peste cele generate de unirea cu Biserica Romei, în 1701, și peste cele confesionale fratricide, adeseori datorate mișcărilor religioase resuscitate de Visarion Sarai, în 1744, de Sofronie din Cioara, în 1760-1762, și chiar de pilda fostului protopop unit al Balomirului, Nicolae Pop de Balomir, în funcțiune până pe la 1744-1748, numit și vicar general al bisericii românești transilvane de către episcopul exilat la Roma, Ioan Inochentie Micu Clain, iar, apoi, trecut în Țara Românească, ca într-un scenariu existențial de tip romantic, *avant la lettre*, adică, înaintea apariției romantismului propriu-zis și a eroilor săi tumultuoși[8]).

Cu o atestare documentară inițială de pe la 1281 (sub denumirea de „Kener")[9] sau, mai sigur, doar de pe la 1330, sub denumirea de „Kunyerthu", cum consideră Cristian Ioan Popa (ultimul autor profesionist preocupat de subiect)[10], Șibotul poate fi inclus printre cele mai vechi așezări omenești, cu certificare existențială îndelungată (cu inerente hiatusuri temporale sau doar discontinuități existențiale parțiale), din Transilvania, din secolul al XIII-lea și până în actualitate, a cărui denumire se păstrează neîntrerupt (cel puțin în limba maghiară, cu inerente sensibile deformări de pronunțare și sens – eventual – sau, pur și simplu, cu același înțeles)[11].

Și este de observat că, în chip paradoxal, numai denumirea românească a locului pare a nu face trimitere la ideea de „Pâine", de „Câmp" sau „Sat" „al Pâinii", a numelui acestei localități transilvane, cu o istorie atât de îndelungată și densă, „detaliu" ce nu poate fi chiar întâmplător (ne pare, dar nu știm ce înțeles originar avea „Jibăt" etc.). Dacă denumirea românească a locului ar fi putut fi tot atât de veche (cel puțin din ultimele decenii ale secolului al XV-lea, de când se

---

Vasilie, era cap de familie, în categoria „Nautae", ceea ce denotă un anume dinamism și o diversitate, în privința îndeletnicirilor pentru care locuitorii Șibotului puteau opta. Un alt cap de familie, neunit și el, Dănilă Ștefan era „miles invalidus". Remarcăm și numele de familie Cătană („Juon Ketane"), ca specific satului. Un alt cap de familie era, în 1802, militar și anume „Roman Czirlya", de confesiune neunită, în dreptul căruia conscriptorul scrisese: „Miles Bongrátz". În 1807, era specificat un anume „Koman" „Czile", de fapt, „Roman Czirlya", cel din 1802, de profesiune „miles". Un alt ins, „Matej l[u]j Ketane", care putea fi fiul lui Ioan Cătană, din 1802, era, în 1807, tot „miles", fiind amintită atunci și o văduvă de militar (SJAAN, FPȘ, doc. 2 / 1802, și doc. 6/ 1807, passim).

[8] Vezi, în acest sens, și Popa 2019, passim.

[9] Mițariu 2004, p. 45 etc., apud Suciu 1968 (Vol. II), p. 171.

[10] Vezi Popa 2011, p. 448 etc.

[11] Vezi Popa 2011, p. 455. Nu și în limba română, pentru că nu știm cât de veche poate fi tradiționala denumire a așezării, cea de „Jibăt" – atestată documentar, după Popa 2011, de pe la 1684-1688 –, ulterior, doar în epoca modernă-contemporană, devenită „Șibot", asociabilă existențial (poate și ca sens), pe făgaș propriu, distinct, celei ungurești de „Kener"/ „Kuner" (care ar trimite la pecenego-cumani) / sau, mai apoi, de „Alkener" (cu corespondentul săsesc de „Britderf" / „Brodsdorf", eventual, cu particula „Unter" în față)!

știe sigur că românii au locuit acolo), ne putem întreba și dacă sensul oiconimului „Jibăt" n-ar putea fi legat (fie și în chip forțat, doar teoretic) de ideea / noțiunea de pâine?

Pe noi însă ne interesează, în cadrul studiului de față, din acest trecut istoric extrem de bogat, perioada deceniilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, chiar și cea de pe la mijlocul ultimului secol menționat, despre care se cunosc cele mai puține fapte istorice din trecutul localității, așa cum afirma nu de mult timp Cristian Ioan Popa, în cadrul unei consultanțe verbale pe care ne-a acordat-o (și pentru care-i mulțumim).

Din fericire, cele câteva cărți vechi românești din dotarea vechii biserici neunite a satului luminează mai mult decât până acum unele aspecte de istorie locală, așezând într-o lumină aparte, integratoare, trecutul localității, al unora dintre locuitorii săi, îndeosebi preoți.

Dar, înainte de a ne referi la informațiile inedite care pot fi adunate, fie și parțial doar, de pe aceste exemplare de carte bisericească, cunoscute direct sau numai din bibliografie (în cazul altor exemplare de același tip!), să trecem sumar în revistă și cunoștințele istorice actuale, edite, despre zestrea de carte a parohiei acesteia neunite, de la Șibot. Astfel, în 2005, se publica o listă de cărți de cult din dotația lăcașului bisericesc cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" (vechiul hram, înainte de 1826/1828, fusese cel al „Sfinților Arhangheli Mihail și Gavrilă"), pe care o preluăm și noi, ca fiind deosebit de importantă sub aspect istoric și bibliografic vechi[12]. Ca atare, în patrimoniul său, în 1880, existau 28 de cărți bisericești, menționate astfel: 1-2. 2 *Evangheliare*, în „limba română, unulu nou, altulu vechiu"; 3. un *Apostol* „vechiu, în stare bună"; 4. un *Liturghier*; 5-7. trei „*Orologhiere*"; 8-9. un *Octoih* „mare și unul mic"; 10-21. 12 *Minee*; 22. un *Triod*; 23. un *Penticostar*; 24. o *Psaltire*; 25-26. 2 *Biblii* („una nouă, alta vechie"; 27. o *Cazanie* „vechie"; 28. *Predica* lui Petru Maior[13].

Oricum, în 1989, când se evaluau la fața locului cărțile românești vechi, multe (aproape toate) dintre aceste volume nu mai existau (inclusiv alte cărți, circulante prin zonă, dintre care doar puține s-au păstrat[14]). Anume:

[12] Flește, Rustoiu, Dumitran 2005, p. 173-174.
[13] *Ibidem*.
[14] Tot din zona Șibot – Balomir proveneau două cărți didactice (vezi Mârza, Hațeganu 1973, p. 414-415), anume: Zaharia Boiu, *Carte de cetire pentru scoalele populari române. Partea a doua*, Sibiu, 1873, și Zaharia Boiu, *Abecedariu pentru scoalele populare române*, Sibiu, 1874. Circulație locală a avut și un exemplar al *Alfavitei sufletești*, Sibiu, 1803, pe filele căruia se specifica și că, în timpul inundației Mureșului, din 1913, fusese grav afectată biserica greco-catolică din localitate (Bogdan 2021, p. 147-148). La Balomir a existat și un exemplar al *Paliei de la Orăștie* din 1582, ajuns ulterior la Biblioteca Academiei din Cluj Napoca, pe care scria un „popă David", al locului, fără a-și data însemnarea, precum și un alt preot al zonei, „Avram" (Urs 2011, p. 36). De la Balomir părea a fi fost cumpărat în 27 octombrie 1781, de către preoții din Romos (printre care și popa Constantin), un *Octoih* de Târgoviște din 1712 (Urs 2011, p. 209) etc.

Evangheliarele (2), *Apostolul*, *Octoihurile* (3), *Triodul*, *Penticostarul*, *Psaltirea*, *Ceasloavele* (2), *Bibliile* (2) și *Minele* (12), „*Predica*” lui Petru Maior (probabil toate cele trei părți ale ediției). Pierderile erau dureroase, prin raportare la statusul anterior remarcabil (plin de informații documentare adiacente aneantizate)!

Câte dintre aceste tipărituri datau dinainte de 1830 (și erau cărți vechi propriu-zise)? Majoritatea, putem crede[15]! Căci, dacă ar fi fost mai din preajma anului 1880, ele s-ar fi putut păstra mai bine, până în zilele noastre (în ciuda diverselor distrugeri la care au fost supuse, cum s-a întâmplat, de pildă, și la inundația din 1970, care a afectat grav zestrea mobilă a bisericii respective).

Dintre volumele specificate documentar, în inventarul din 1880, în 1989, se regăseau doar *Liturghierul*, unul din cele 3 *Orologhiere* și bătrâna *Cazanie* a locului, de București, din 1768, menționată deja anterior. Nu înțelegem de ce totuși în inventar nu figura și volumul *Omiliilor* bucureștene din 1775 (când, în mod cert, el se afla acolo de prin 1790!). Pentru că el era de uz preoțesc mai special, și nu de uz cultual direct? După cum nici *Liturghierul* de Râmnic din 1747 nu fusese înscris în acel inventar (!).

În paralel, în pragul interzicerii Bisericii Unite, în 1948, la parohia de aceeași confesiune din Șibot, existau următoarele cărți bisericești de amvon: *Evanghelie* cu litere latine, București, 1911; *Evhologhion*, Iași, 1913; *Octoih* și *Penticostar*, Blaj, 1907; *Liturghie* cu slove chirilice, precum și „3 mari cu litere latine” – ultimele, sau doar una dintre ele, fiind de Blaj, din 1931 – [16]; precum și de strană: *Apostol*, Blaj, 1911; *Psaltire*, Sibiu, 1911; *Octoih mare*, București, 1916; 2 bucăți din *Octoih mic*, Sibiu, din 1905 și 1915; *Penticostar*, București, 1902; *Minei* – 2 vol. – , Blaj, 1910; *Triod*, Blaj, 1890; *Triod*, București, 1930[17].

---

[15] La Șibot, scrisul cu slove chirilice a fost abandonat relativ timpuriu. Astfel, în 1846, cei doi preoți neuniți ai satului, „Avram Gyorel m. p./ popa neunit al locului//” și „Joann Wiorell m. p./ Parochus Sibothului de/ ritul oriental//”, semnau și scriau curent cu litere latine în registrele parohiale (vezi SJAAN, FRSC – prescurtare pentru Fond Registre de stare civilă – , reg. nr. 2402/ 1793-1828, ultimele file). Tentativa de a scrie în „Protocoale” numai cu litere latine a parohului „Avram Gyorel” data din 1832, când, pe la începutul lunii ianuarie, el a renunțat total la scrisul cu chirilice (vezi SJAAN, FRSC, reg. nr. 2403/ 1812-1845 etc.). Popa Ioan Armean, în 1833, completa rubricile „Protocolului botezaților” cu litere latine, dar se semna încă cu litere chirilice. Astfel, considerăm că cititul cu chirilice nu le era extrem de familiar preoților locului, pe la 1880!

[16] Basarab, Stănculeț 2021, p. 80.

[17] *Ibidem*, p. 80-81. Într-un „Inventar” al bunurilor bisericii din 1867, se înregistrau 10 volume, anume: 1. *Evanghelie* „de București, în stare bună”; 2. „*Minologhion*”: 3. „*Octoichu*”; 4. „*Triodu*”; 5. „*Pentecostariu*”; 6. „*Apostoleriu*”; 7. „*Catavasieriu*”; 8. „*Psaltirea*”; 9. „*Predica pentru morți*”; 10. „nesu (sic!) fragmente” din „Predicele lui Petru Maior”, specificându-se și faptul că „Liturgie lipsesce” (Basarab, Stănculeț 2021, p. 121). Un alt „Inventar” de la 11 ianuarie 1868 era mai explicit, anume: 1. *Evanghelie* „tipărită în București la anul 1823 (sic!)”; 2. *Apostol* „tipărit în Buzău, la anul 1704”; 3. *Triod* „tipărit la Blaj, la anul 1800”; 4. *Penticostar* „tipărit în Blaj, la anul 1808”; 5. *Minei* „tipărit în Râmnic, la anul 1752”; 6. *Octoih*; 7. *Catavasier*; 8. *Psaltire*; 9. *Predici* „pentru morți” (*Ibidem*, p. 30). Ediția unei *Evanghelii* de București, din 1823 nu a existat, anul de acceptat fiind 1723 (vezi Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 97 și 150-154 etc.), dar specificarea *Apostolului* de Buzău din

E dureros faptul că între aceste cărți bisericești, de ambele confesiuni, nu par a fi existat tipărituri românești vechi propriu-zise, ale începuturilor tiparului autohton, coresiene sau de Orăștie și Bălgrad (cu unele excepții legate de Balomir, îndeosebi – dar situația respectivă s-ar fi putut replica, aproape la fel, și la Șibot, în vechime!), editate adică în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Cu o excepție primă – de care avem știre –, semnalată în bibliografie, anume cea a unui exemplar al *Chiriacodromionului* de la Alba Iulia, din 1699, denumit îndeobște „exemplarul de la Balomiru de Câmp", care în 1758 era cumpărat de popa Mihail din „*Jibă[t]*" de la popa Avram din Balomir, cu „7 florinți vonași", „de moșie", martori ai tranzacției fiind, pe lângă „Toma Badiu"[18] (care era „adălmaș"), 3 adeveritori, localnici (eventual *titori*), și anume: 1. „Ianăș Hăzușu" – probabil, „Hăiușu"[19]; 2. „Crăciun"; 3. „Toma Mateiu"[20].

Dat fiind faptul că printre locuitorii Șibotului, de la începutul secolului al XIX-lea, nu apare numele de familie „Mateiu", deși prenumele respectiv exista, atunci, putem să revizuim numele martorilor tranzacției din 1758 și să considerăm că „Toma Badiu" și „Toma Mateiu" aveau numele „de familie" Toma sau, oricum, același patronim (identic, aparent, cu cel al popii Mihail!). Or, în acest caz, este de semnalat că în *Conscripția* satului, pentru anul militar 1802, figurau cel puțin 3 capi de familie, cu numele de familie sau patronimul Toma[21]. Acest aspect al posibilității existenței numelui „de familie" Toma, la Șibot, și în 1758, are un sens în contextul studiului de față, cum se va observa din cele relatate în continuare, menținând în atenție și informațiile de la 1758.

Mai apoi, la 5 mai 1761, după numai 3 ani, volumul a trecut din nou din posesia particulară a popii Mihail al Șibotului la biserica din Balomir, prin donație, la insistențele unui enoriaș din ultima localitate menționată, Ion Nicula[22]. Nu știm dacă preotul Mihail mai era încă în funcție la acea dată (5 mai 1761), dar, în context, era invocat și popa Costandin, fie din Șibot, fie din Balomir sau din altă

1704 este foarte valoroasă și demnă de a fi acceptată ca atare, precum și aceea a celor două tipărituri de Blaj: *Triodul* din 1800 și *Penticostarul* din 1808, inclusiv cea a *Antologhionului* de Râmnic din 1752. Ce păcat că aceste valoroase tipărituri s-au pierdut, ca și cele existente cândva în patrimoniul bisericii neunite, totalul daunelor respective, ireparabile, ridicându-se la vreo 36 de volume!

[18] Numele de familie Badiu sau „Bagyu" (care putea fi și prenume, adeseori) apare în *Conscripția* pe anul militar 1802, asociat mai multor capi de familie (SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802, passim).

[19] În 1802 nu se înregistra nicio familie cu numele „Hăiuș" sau „Heiuș", ceea ce arată că apelativul respectiv era în 1758 doar un supranume. Totuși, în 1802, era conscrisă și familia lui Ilie al lui „Janeș" (care pare a trimite, indirect, la „Ianăș Hăzușu", din 1758), dar ea nu era o familie de plutaș (SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802).

[20] În 1802 nu apare niciun nume de familie sau patronim Matei/ Mateiu.

[21] SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802, passim.

[22] Care a răscumpărat cartea, pe spezele sale, se poate crede, conform însemnării de pe filele 4-5, cu chirilice: „Să să știe pintru această carte că au cumpărat[-]o Ion Nicula și au dat[-]o de pome[a]nă la biserică, să să pomenească" (Mârza, Dreghiciu 1989, p. 176).

parte (?)[23], căruia nu i se dăduse „la mână" exemplarul. Detaliile reies din însemnarea următoare, pe care o și reamintim integral, dată fiind valoarea sa istorică specială, anume: „Înștiințare și pentru acest lucru, cum că eu popa Mihail n-am dat cartea popii Costandin, ci am dat-o lui Ion Nicula, că au luat-o bisericii Balomirului, de pomenă, ca să să pomenească el și părinții lui și eu, popa Mihail, încă am dat-o ca să fiu și eu pomenit, fără cine s-ar afla a o strămuta di la această Biserică a Balomirului să fie afurisit de trii sute și optsprăzece părinți sfinți, anii Domnului 1761, mesița maiu 5 zile"[24].

Textul este de certă coerență, ceea ce denotă un anume grad de practicare relativ curentă a scris-cititului cu chirilice, ca de altfel și interesul personal al popii Mihail față de cartea în cauză. Tot din însemnările respective reiese, indirect, că numele „de familie" al acestui preot[25], prețuitor al vechilor tipărituri, era, cu probabilitate, Toma, conform însemnării sale concise: „Această Cazanie iaste a Sfintei Biserici a Balomirului./ Toma Mihai/" [26], el fiind originar din Șibot (sau nu)[27], neputându-ne explica acum de ce ținea ca numele lui să fie pomenit și în Biserica din Balomir (!).

O altă tipăritură veche din secolul al XVII-lea, despre care avem știri indirecte, cum că ar fi aparținut Bisericii din Șibot (sau preoților de acolo), de unde a fost înstrăinată într-un anume moment, este un valoros exemplar al [*Psaltirii*] de [Bălgrad] din [1651], care ar fi putut ajunge în ultima localitate menționată, din a doua jumătate a secolului apariției sale, dar acest lucru pare a se fi petrecut numai prin 1776[28]. Exemplarul respectiv, după un probabil excurs printre cărțile românești vechi care îi aparținuseră fostului vicar al Hațegului, Chiril Țopa[29] (sau nu, mai de grabă!), după moartea căruia intraseră în patrimoniul bisericii unite din ultima localitate menționată[30], dar el putea să fi fost îndeosebi

[23] Cunoaștem în zonă doar un popă Costandin din Romos, sfințit la 1 noiembrie 1749 de episcopul Râmnicului Grigorie, care era uns ca preot neunit în 1763, la recomandarea protopopului locului, Ioan de la Orăștie, și care activase, poate, și anterior, ca unit (vezi Hitchins, Beju 1974, p. 32). El părea să fi fost în funcție și la 27 octombrie 1781, când era implicat în achiziționarea unui *Octoih* de Târgoviște din 1712, de la un anume Ivan „al popii", pentru „prunele din Polgradie", însemnare în care era pomenit și un anume „popa Avram", poate din zona Balomir-Șibot (vezi Urs 2011, p. 209).
[24] Mârza, Dreghiciu 1989, p. 176.
[25] Nu găsim numele Mihail pe lista preoților uniți – vezi Șematism 1903, p. 395-396.
[26] Mârza, Dreghiciu 1989, p. 177.
[27] Urmași ai familiei „Toma" din Șibot găsim și în *Conscripția* fiscală pe anul militar 1802, inclusiv un anume „Onya Popi[i] Toma".
[28] Iorga 1906, p. 111.
[29] Rațiu 1908, p. 45-46; Basarab 2014, p. 165-166 etc. Dar, desigur, mai de grabă, exemplarul ar fi putut ajunge la Hațeg prin intermediul unui alt vicar al zonei, în anii 1819-1841, Iovian Nobili, originar din Șibot (vezi Dumitran 2005, p. 307, nota 660), fiindu-ne, din păcate, total necunoscute datele referitoare la familia din care numitul sacerdot provenea.
[30] Iorga 1906, p. 111 (nu putem realiza, din start, cum ar fi putut volumul să ajungă de la „Ion din Jibăt" la Chiril Țopa, ceea ce ne direcționează înspre Iovian Nobili, ca posibil posesor al său!).

al lui Iovian Nobili (!), era, după Nicolae Iorga, în mod clar, o *Psaltire* de Bălgrad, din anul de la facerea lumii „7256", deosebit de valoroasă.

Un posesor anterior al cărții fusese un anume „Ion din Jibătu", care o cumpărase „cu bani buni", în „ani[i] de la H[risto]su 1776" (sau, poate, mai înainte, pentru că data nu se referea ferm la momentul achiziției sale, cât la faptul că în 1776 ea se afla în posesia acestui preot unit al locului)[31]. Alt posesor și mai vechi al exemplarului a fost „Adam Chindea", conform însemnării nedatate: „Aciastă Psaltire este a lui Adam Chindea din Jibot"[32]. Cei menționați ca posesori succesivi ai cărții de secol al XVIII-lea erau chiar foști preoți ai satului în chestiune, un anume popă Ion fiind menționat și în *Șematismul jubiliar* de Lugoș din 1903, chiar pe la 1776 – poate, pe baza semnăturii pe cartea de la Hațeg –, iar un preot „Kinda" era specificat tot acolo, pe la 1765-1767[33].

Să nu fi fost preotul Ion din familia Cândea[34]? Probabil că nu (dar e de cercetat). În acest context, ne putem întreba și ce legătură ar fi putut exista între neamurile Cândea și Nobili din Șibot, respectiv cât de vechi puteau fi ele în zonă? Valoroasa *Psaltire* de Bălgrad, din 1651, a constituit, la un moment dat, un gaj, la un târg, conform unei însemnări, destul de confuză, de altfel: „Au vie, au moartă, înnainte se o aduci; s'au rugatu de oameni de omenie ca se fie chizeș păn la numi[ta]..."[35], textul respectiv fiind, eventual, chiar de secol al XVII-lea. Regăsirea exemplarului este necesară, mai ales că el ar putea conține și alte însemnări legate de trecutul Șibotului.

Despre practicarea scrierii cu slove chirilice, la Șibot vorbește și faptul că, în acest sat, a fost realizată o copie manuscrisă a *Cazaniei lui Varlaam*, Iași, 1643, datată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, de către Florian Dudaș, datorată osârdiei „popii Cânda"[36], al locului, care ne interesează în mod deosebit, dată fiind valoarea specială a manuscrisului, care denotă un cult bine configurat pentru instruire elevată, intensivă, prin scris-citit.

---

[31] *Ibidem*. Să fi cumpărat cartea de la deținătorul anterior (Adam Cândea) chiar în acel an?

[32] *Ibidem*. La același posesor al aceleiași tipărituri făcea referire și Iacob Radu în 1913 (vezi Radu 1913, p. 413-414, apud Basarab 2001, p. 95, nota 75), numele lui fiind: „Adam Chindere".

[33] Șematism 1903, p. 395-396.

[34] Un cap de familie (neunită; și n-ar fi exclus ca însăși familia fostului preot unit al locului, cu același nume, „Kindia"/ Cândea//, de pe la 1767, să fi părăsit unirea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), cu numele Adam „Kingya", exista încă, atât în 1802, cât și în 1807 (vezi SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802 și doc. 6/ 1807). Era acest cap de familie însuși preotul amintit, iubitor de carte tipărită și manuscrisă, sau doar un urmaș omonim al acestuia? Numele de familie Cândea, asociabil curatorului Petru Cândea persista totuși printre greco-catolicii din Șibot și prin anii 1921-1933 (vezi Basarab, Stănculeț 2021, p. 55, 56, 61).

[35] Iorga 1906, p. 111.

[36] Dudaș 2005, p. 82, 84, 85, 140, 143, 144, 146, 147, 152, 154, 327 și Fig. 22 (apud Streza 1974, p. 239).

Iar, dacă îl identificăm pe acest realizator al copiei cu popa „Cânda”/ Cândea/ al Șibotului, de pe la 1765-1767[37], atunci și manuscrisul respectiv poate fi datat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea sau chiar sensibil mai târziu. Oricum, mostra de scriere extensivă, cu unciale uniforme, caligrafice, cu reproduceri de iconițe de carte cu figuri umane (cum afirmă Florian Dudaș) – ceea ce presupunea și dexterități de grafician –, cu inițiale ornate, redate reducționist (dar fericit), cu frontispicii simplificate, totuși sigure etc., a preotului local, este remarcabilă și denotă un cult special pentru carte, scriere / citire și transmiterea, pentru uz comunitar, inclusiv al urmașilor mai îndepărtați în timp, de texte bisericești fundamentale pentru cultura românească. Lucrarea a fost realizată ca să rămână în patrimoniul bisericii, probabil unite, din localitate sau pentru uz individual, doar pentru ca, ulterior, ea să ajungă în colecția de la Biblioteca Mitropoliei Ardealului, de la Sibiu[38].

Cu aceste observații ale noastre, amplu introductive și creatoare de cadru general cultural și istoric, este cazul să trecem în revistă și momentele mai importante, cunoscute până acum, de viață religioasă din secolul al XVIII-lea a comunității românești, unită și neunită, din Șibot.

Astfel, putem considera că, în frunte cu protopopul locului (legat cu probabilitate și atunci de Balomir), enoriașii români din arealul Șibotului au trecut, în majoritatea lor, la unirea cu Biserica Romei, parohia unită de acolo revendicându-și tot timpul, ulterior, un trecut cu începere de pe la 1700[39], disensiuni confesionale iscându-se, sub o formă sau alta, poate chiar de atunci, deși, în 1733, toți preoții românilor de la Balomir și Șibot erau uniți[40], inclusiv enoriașii lor (sau se declarau astfel).

În 1733, la Șibot („Sibbeth”), inclus protopopiatului de Balomir (în fruntea căruia se afla protopopul Ioan[41]), erau consemnați doi preoți uniți în funcție, anume popa Avram și popa Novac, păstori spirituali a 85 de familii sau a

[37] Vezi Dumitran, Dumitran, Laslo 2009, p. 128-129.

[38] Cum subtitlul lucrării era cel de *Evanghelii tâlcuite*, ne întrebăm dacă manuscrisul nu figurează totuși sub numele de *Evanghelie* în inventarele cărților din bisericile Șibotului, deși ea a fost cunoscută îndeosebi sub denumirea de *Cazania lui Varlaam*? În lista cărților uniților, înainte de 1948, volumul nu apare, nici în inventarele din 1867-1868, în care *Evanghelia* menționată era una de București, din 1723, iar o *Cazanie* veche nu se specifica. În lista de cărți a bisericii neunite din 1880, apar însă 2 *Evangheliare*, ambele dispărute din inventar până în 1989, unul dintre ele putând fi, *in extremis*, manuscrisul cu pricina (sau nu).

[39] Basarab, Stănculeț 2021, p. 14 etc.

[40] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 31, 32.

[41] Ar fi posibil, ca acest protopop Ioan să mai fi trăit pe la 1786-1787 și să îi fi oferit *Omiliile* de București, din 1775, preotului Ioan Avram, al Șibotului? Ca născut pe la 1700-1710, la limita extremă, poate, da (sau nu, totuși)!

aproximativ 425 suflete[42]. La Balomir, care era sediul protopopiatului în acel moment, existau numai 66 familii de enoriași[43].

Evenimente confesionale dramatice s-au produs la Șibot, în timpul mișcării lui Visarion Sarai, din 1744, când neuniții au început să se manifeste în forță împotriva *uniației* (frământările fiind anunțate și de unele pregătiri, anterioare momentelor deosebit de tensionate de la sfârșitul anului respectiv). Oricum, în acel moment erau în funcție la Șibot cel puțin doi preoți uniți, conform unor adrese redactate de protopopul locului, nimeni altul decât Nicolae Pop, care vorbea despre cei menționați la plural (sub forma: „preoți", ei fiind, eventual, tot preoții satului din 1733, anume: popa Avram și popa Novac)[44].

Relatarea protopopului despre evenimentele de la Șibot era duplicitară (deși, bine mascată). Căci, deși afișa nevoia luării unor măsuri drastice împotriva opozanților unirii, el însuși nu a acționat energic (cum s-ar fi cuvenit, prin funcția pe care o exercita) împotriva lor.

Din cele relatate de protopop, conform documentelor rezumate de către Ioan Lupaș, ruperea majorității enoriașilor din Șibot de *uniație* a avut două faze, în toamna târzie a anului 1744. Mai întâi, având doi instigatori în frunte, pe însuși judele satului, care se bucura de susținerea locuitorilor, și pe un „îndărătnic", poate un preot al locului, pentru că el refuzase sistematic să se prezinte la scaunul protopopesc, pentru a fi tras la răspundere în legătură cu conduita sa, nu i-au lăsat pe uniți să mai intre în biserică, punând stăpânire pe ea. Când protopopul locului, însoțit de doi militari, s-a prezentat cu scopul de a-i aresta pe cei doi, pentru a fi deferiți justiției civile, întreaga comunitate s-a mobilizat și l-a eliberat pe „jude". Oamenii au fost de acord ca numai celălalt rebel să fie dus la casa protopopească din Balomir, unde să fie reținut aparent; în realitate, ei i-au urmărit pe oficiali și l-au eliberat pe cel arestat (adică protopopul a dispus ca acesta să fie lăsat liber, ca nu cumva oamenii să atenteze la viața vreunui soldat). Faptul că vinovații nu își căpătaseră pedeapsa, așa cum s-ar fi cuvenit, după legile în vigoare, a alimentat și mai mult curajul defecționarilor, împotrivirea generalizându-se în zonă (și grație duplicității deductibile a protopopului)[45]. În a doua fază, conform relatării următoare, de la 22 noiembrie 1744, a aceluiași protopop, curajul total al răzvrătiților a fost escaladat, faptele săvârșite fiind fără precedent: sub conducerea judelui satului, la alertarea clopotelor, biserica a fost despodită și pământul din bătătură scos de trei degete și înlocuit cu pământ neîntinat, pentru ca lăcașul să fie

[42] *Ibidem*, p. 32.
[43] *Ibidem*, p. 31 (cu 4 preoți în funcție: „Groza", „Ionask", „Petru" și „Vaszij" – ceea ce era supranumerar, nu însă și la Șibot, unde existența a 2 preoți era absolut firească, prin raportare la numărul enoriașilor). De menționat că localități curat românești erau și Căstăul, Sibișelul, Romoșelul sau Vaideiei etc.
[44] Lupaș 1943, p. 216-217.
[45] *Ibidem*, p. 216.

resfințit întru neunire de către un preot al locului, trimis în mod special pentru a fi hirotonit în Țara Românească, în vederea punerii sale în fruntea majorității comunității locale de credincioși[46].

Să fie oare, în aceste evenimente, doar o răbufnire a mentalului colectiv (oarecum primitivă), cum se considera, la un moment dat[47], sau și un plan politic, indus poporului de intelectualitatea conducătoare a românilor ardeleni, în acel an de grație (de acerbă luptă revendicativă pierdută de adepții lui Ioan Inochentie Micu Clain, din păcate)? Oricum, putem crede că, începând din toamna târzie a anului 1744, neuniții din Șibot au avut, în chip cert, și un preot al lor[48] – opus preoților uniți ai fostei comunități relativ unitare anterior de credincioși –, luând în posesie, în chip forțat, și vechea biserică a satului (pe care însă, probabil, nu au putut-o menține).

În 1750, comunitatea de credincioși uniți din Șibot (care era arondată protopopiatului de Vaideei, unde-și avea sediul protopopul în funcție) părea a fi fost deja scindată și diminuată drastic, deoarece, în cadrul *Conscripției* confesionale din acel an, se înregistrau doar 240 de suflete de credincioși uniți (ceea ce reprezenta cam jumătate din numărul enoriașilor de la 1733), păstoriți de un preot (popa Novac). Beneficiau de o biserică de lemn, cea existentă și în 1733, putem crede[49]. Biserica avea cantor și crâstnic, precum și o dotație preoțească constând dintr-un teren intravilan și altul extravilan, cultivabil, de 16 câble – în alt loc se specificau 28 de găleți – , precum și dintr-o fâneață de 2 care de fân[50].

Numărul enoriașilor uniți se afla în dramatică scădere, pe parcursul anilor ’50 și la începutul anilor ’60 ai secolului al XVIII-lea (în mod ireversibil)!

Denumirea românească a localității, în 1750, era cea de „*Jubăț*”[51].

În 1760-1762, conform *Conscripției* oficiale, zisă a lui Buccow, la Șibot, dezastrul unirii bisericești era aproape total, deoarece se înregistrau atunci 3 preoți uniți (din păcate nenumiți; unul dintre ei putea fi popa Novac din 1733 și 1750), care păstoreau doar 2 familii (sau aproximativ 10 suflete) de aceeași confesiune, în timp ce neuniții însumau 108 familii (sau aproximativ 540 de suflete), dar nu aveau atunci un preot de aceeași credință cu ei – vechiul lor preot de la 1744 nu mai era în funcție, se pare[52].

---

[46] *Ibidem*, p. 217.

[47] Hotea 1988-1991, p. 176, nota 26 (și este cert faptul că nu a existat un protopop de Șibot, Nicolae – eventual neunit –, în acel moment, al mișcării inițiate de Visarion Sarai, ci doar protopopul unit al locului, anume Nicolae Pop de Balomir, sau „Balomiri”).

[48] Să fi fost acesta preotul lor de mai târziu, de peste 14-15 ani, Mihail/ Mihăilă//, încă din 1744?

[49] Oricum, neuniții par a-și fi construit propria biserică, deoarece ea fusese amplasată (cea veche, de lemn, existentă încă pe la 1855) în afara satului!

[50] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 77, 83.

[51] *Ibidem*, p. 83.

[52] *Ibidem*, p. 94 (poate popa Mihail, neunitul – ? – , decedase din 1761!).

Pe la 1765, Șibotul făcea parte din protopopiatul neunit de Orăștie, care, în acel moment, îl avea în frunte pe protopopul Petru, nu prea iubit, care a pătimit nu chiar fără motiv, pentru că el fusese impus în fruntea protopopiatului ca om al noului ierarh Dionisie Novacovici, în pofida voinței enoriașilor, din pricina preotului din Orăștie, Costandin, cu care certurile și agresiunile fizice ajunseseră de pomină în orașul săsesc menționat, inclusiv cu enoriașii de acolo[53].

Pe surse neunite, în 1766, la Șibot („Jibet"), se consemnau 610 suflete de credincioși, dintre care 300 erau „parte bărbătească" și 310 „parte femeiască" (ceea ce relevă faptul că și în 1760-1762 numărul neuniților era mai mare de 540 de suflete, cât aproximaserăm anterior, prin raportare la *Conscripția* lui Buccow)[54].

Conform *Conscripției* confesionale blăjene a episcopului Petru Pavel Aaron, din 1767, dezastrul uniației la Șibot se menținea. Astfel, în acest moment, se consemna existența a 2 preoți uniți (cunoscutul, deja, popă Novac, din 1733, care mai funcționa acolo, ordinat de Ioan Inochentie Micu Clain, anume în intervalul 1728-1733, și mai tânărul popă Cândea, blagoslovit de Petru Pavel Aaron, care aveau la dispoziție o biserică de lemn, desigur). Totodată, ne putem întreba și ce se putuse întâmpla cu cel de-al treilea preot unit al locului, amintit în 1760-1762? Acești preoți uniți păstoreau doar 2 familii, cu 18 suflete, de enoriași, majoritatea locuitorilor satului, constând din „120" de „gazde", respectiv „575 suflete" (!), optând pentru neunire. Observăm și că numărul de suflete al neuniților era micșorat, față de conscripția neunită, după cum se omitea și numele preotului neunit al locului[55].

Dotația bisericii unite, menținută intactă (sau sensibil micșorată), în ciudă scăderii alerte a numărului enoriașilor, consta din 2 „fundușuri" interioare, dintr-un teren arabil de 16 găleți și o fâneață de 1 car, iar venitul bisericesc net era de 16 florini renani și 45 de creițari[56] etc.

---

[53] Prin 1764-1765, protopopul i se plângea episcopului Dionisie Novacovici de comportamentul agresiv al preotului Costandin din Orăștie (Iorga 1906, p. 241, doc. nr. 20). Alte pâri îl incriminau pe protopopul Petru însuși, inclusiv pentru faptul că lua abuziv taxe pentru neregulile constatate (astfel, „la Satul Jibutul" a luat gloabă de la un anume Gheorghe, care furase mireasa, pentru a-l cununa, 7 mărieși și nu suma care s-ar fi cuvenit etc. – *Ibidem,* p. 250-251, doc. nr. 81). Și alte documente semnalate de Nicolae Iorga se refereau la același conflict al protopopului Petru cu poporenii săi, care păreau a fi fost de partea preotului Costandin etc. În privința existenței unui așa-crezut protopop Ioan de Șibot, pe la 1790, este cert că protopopiatul neunit al zonei era cel de Orăștie. Șibotul nu pare a fi fost sediu de protopopiat nici pentru uniți (inclusiv pe la 1733 sau 1744-1748, când protopopiatul era al Balomirului), nici pentru neuniți, dependența lor de Orăștie fiind evidentă (!).

[54] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 102.

[55] Dumitran, Dumitran, Laslo 2009, p. 128.

[56] *Ibidem*.

În 1767, era amintit ca preot neunit al Șibotului Avram „Pescar”, originar din Șibot[57], în timp ce la Balomir funcționa preotul neunit George, provenit din aceeași localitate[58], iar Nicolae „Țăran”, balomirean de naștere, funcționa la Zlatna[59] (ca semn că nu avea loc în parohia din satul natal, putem crede). Conform unei statistici confesionale, realizată de neuniți, din 1768 (de la Arhivele Statului din Budapesta), publicată de Nicolae Iorga în 1906, dezastrul *uniației* în zona Văii Cugirului era generalizat[60], fiind consemnați la Șibot: 3 preoți uniți, care aveau spre păstorire doar o familie de aceeași religie, în timp ce neuniții includeau 109 familii (!)[61], adică aproximativ 545 suflete sau și mai multe, cu probabilitate, în jurul a 600 suflete (!);din cuprinsul acesteia, se observă excedentul preoților uniți, care rămâneau, în acei ani, fără obiectul muncii lor, adică fără enoriași.

Cine să fi fost cei trei preoți uniți ai Șibotului din 1768: același popă Novac, de la 1733, trăitor încă în 1767[62], popa Cândea (amintit și el în 1765-1767) și popa Ion, cel de pe la 1776 (probabil mai tânăr decât ceilalți, dar, oricum, asociabil și el acestui grup)?

În mai 1787, cu prilejul *vizitațiunii* canonice a episcopului Ghedeon Nichitici[63] prin eparhia transilvană, la Șibot nu se menționa nimic (ca un semn că atunci nu funcționa niciun preot neunit acolo sau, pur și simplu, pentru că prelatul nu a ținut în mod special să verifice situația din acest sat[64])! Dar era clar faptul că parohia respectivă aparținea de Protopopiatul de Orăștie, al cărui protopop era Ștefan Lazăr (cu singhelie în regulă)[65], care își menținea funcția și în 1805, chiar și în 1808, deși era în vârstă (ca sfințit în Transilvania, în 1763)[66].

Ca atare, în lumina acestor informații, puse cât de cât în ordine, posibilitatea de a fi existat un protopopiat neunit de Șibot, în anii 1790-1791, cade în mod categoric.

---

[57] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 109. Putea fi el, încă, popa Avram de la 1733? Puțin probabil, desigur, da nu exclus (încă).
[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*, p. 104. Numele „de familie” „Pescar” și „Țăran”, atestate în 1767, par a nu se mai regăsi prin 1802-1807, ceea ce ne determină să credem că ele erau supranume temporare (!).
[60] Iorga 1906, p. 215, la Cugir erau: 3 popi uniți și o singură familie de aceeași confesiune, în timp ce neuniții însumau 310 familii; la Balomir: 3 popi uniți și o familie unită, precum și 59 de familii de neuniți; la Vinerea: 4 popi uniți, cu 4 familii unite și 268 de familii de neuniți etc.
[61] Iorga 1906, p. 215.
[62] Sau el, fiind mai bătrân, ar fi putut să dispară deja de pe scenă, în locul lui fiind numit un preot mai tânăr, altul decât popa Ioan (cel din 1776).
[63] Pușcariu 1889, p. 98.
[64] La Balomir se menționa prezența preotului Gheorghe Oprița, cu singhelie în regulă – poate, același preot de pe la 1767 (care, temporar, ar fi putut sluji, în paralel, și la Șibot, cu probabilitate, mai ales că enoriașii săi din Balomir erau, de bună seamă, mai puțini) (*Ibidem*, p. 98).
[65] Pușcariu 1889, p. 98.
[66] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 122 și 123.

În *Conscripția* neunită din 1805, se înregistra statornicirea majorității locuitorilor de la Șibot întru aderarea la neunire, deoarece, în acest moment, erau consemnați 2 preoți neuniți ai locului și anume, mai vârstnicul Ioan Avram, hirotonit în 1789 la Timișoara, care ar fi putut fi, după numele de familie, corespunzător unui patronim, fiul lui Avram „Pescar", din 1767 (?), și mai tânărul Ioan „Armyan", hirotonit în 1800 la Arad, care păstoreau o turmă de credincioși de 200 capi de familie (aproximativ 1000 de suflete), incluzând și văduvele și țiganii (e evident și că neuniții își dublaseră aproape numărul în răstimp de 37-38 de ani)[67], în legătură cu parohul Ioan Avram specificându-se „Reducendus ad unum" (sic!)[68].

Cei doi preoți neuniți ai locului slujeau în vechea biserică de lemn (a neuniților, cu hramul „Sfinților Arhangheli"), cea de dinaintea bisericii de zid, construită în intervalul 1826/ 1828-1842, despre care construcție de lemn scria și Ioana Cristache-Panait, cum că ar mai fi existat și pe la 1855[69].

În 1854, Șibotul avea 1070 de locuitori[70], dintre care majoritatea, de vreo 1000 de suflete, era de neuniți.

Într-un atare cadru istoric, mai larg, cum ni s-a configurat prin parcurgerea unor date istorice certe (deși parcimonioase și seci, îndestul), se amplasează viața și activitatea celor doi slujitori ai bisericii neunite din localitate consemnați în 1805, Ioan Avram și Ioan Armean, precum și cele ale unora dintre urmașii lor direcți, anume preotul Avram Viorel și „fiul său", Ioan Viorel, de mai târziu, care și ei au condus, succesiv, dar și în tandem, o anumită perioadă, turma credincioșilor neuniți din Șibot, începând de pe la 1828 și până spre sfârșitul deceniului al optulea al secolului al XIX-lea, cel puțin (după cunoștințele noastre actuale, deși nu știm exact când și-a întrerupt funcția ultimul preot al locului menționat).

Astfel, comparativ cu bibliografia anterioară, atât de parcimonioasă în fond, putem sintetiza câteva momente și aspecte din existențele celor patru preoți neuniți ai Șibotului, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au avut și preocupări cărturărești, fiind iubitori de carte, adică niște oameni educați ai epocii lor.

Ca atare, este de semnalat faptul că ambii preoți consemnați în 1805, Ioan Avram și Ioan Armean, au citit textul *Omiliillor* lui Macarie Egipteanul, de București, din 1775, care exemplar de tipăritură veche a ajuns la Șibot, începând din 1790, cel puțin grație preotului Ioan Avram. Acesta menționa, într-un autograf credibil, că a primit cartea „de pomană", atunci (sau poate anterior), de la protopopul eventual al locului – putem crede pe moment, deși aspectul pare a fi

[67] *Ibidem*, p. 122.
[68] *Ibidem*, p. 126.
[69] Cristache-Panait 1987, p. 131.
[70] Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 140.

mai complicat –, Ioan[71], care în 1790 murise deja, conform însemnării: „Această carte mi-a dăruit de pomană *răposatul*/ Kir protopop Ioan ot [*Jibăt*?][72] […][73] 1790/" (s. n.)[74]. Scrisul însemnării este al lui Ioan Avram și ea pare ciudată, dacă o raportăm la alte două autografe ale aceluiași preot, prezente pe filele cărții, care se referă la faptul că posesorul secund (de fapt al treilea) al exemplarului a fost preotul menționat, Ioan Avram, dar, în contextul acestora din urmă, donatorul volumului era altul (al doilea posesor, cel dintâi fiind părintele Macarie!) decât amintitul fost protopop Ioan „ot Jibăt" (ceea ce pare derutant).

De aceeași mână, pe pagina următoare (*Pinax*, p. 4), tot marginal sus și, cumva, în continuarea scrisului așternut pe pagina anterioară, era amintit de Ioan Avram, parcă fără un sens anume, episcopul Râmnicului Filaret, care deceda și el în preajma anului 1790 (sau nu chiar)[75], iar acest lucru (ideea că el încă era în viață, eventual) era vrednic de a fi notat laconic, pe o pagină a cărții, probabil pentru a elogia (în pandant cu protopopul Ioan) figura ierarhului râmnican (!). Oricum, deși menționarea numelui episcopului în funcție al Râmnicului, Filaret, prin 1790, de către Ioan Avram pare întâmplătoare, ea este totuși semnificativă pentru universul cultural al preotului de țară menționat!

Dar să analizăm și celelalte însemnări de proprietate de pe carte, ale preotului Ioan Avram, care pare a fi intrat în posesia cărții prin 1789-1790 (mai de grabă anterior, prin 1786-1787!), în ciuda semnalării sale derutante, cum că acest lucru s-ar fi petrecut în 1790 (când doar se consemna faptul că exemplarul respectiv se afla în posesia sa)! Astfel, una dintre cele mai importante este cea de pe paginile 207-209 ale textului propriu-zis al tipăriturii, conform căreia donatorul cărții ar fi fost altcineva decât amintitul anterior protopop Ioan, anume cea cu conținutul: „Această S[fântă] Karte ce să chiiamă Macarie Eghipăt me-au dăruit/ mie Ci[nstitul] Părinte Ieremiia Ieromonah de pomană, Care au fost la/ Mănăstirea ot Kăldărășan Iunie 23: Ani 1790". Or, ea pare a data, localiza și specifica mai exact momentul daniei respective, anume faptul că evenimentul ar fi avut loc la 23 iunie 1790, la mănăstirea Căldărușanilor, unde, în chip necesar, s-ar fi aflat și nou numitul preot al Șibotului, Ioan Avram, care în 1789 fusese hirotonit la

[71] Dar un protopop neunit de Orăștie, Ioan, este cunoscut ca activ în zonă doar până prin 1764.
[72] Ne îndoim puțin de citirea noastră, din pricina neclarității cuvântului (dar o și acceptăm)!
[73] Anul 1790, scris cu chirilice (!). Cumva, e clar că donatorul decedase ante 1790, fiind de acceptat că începând din 1790, cel puțin – poate și sensibil dinainte! –, popa Ioan Avram din Șibot a intrat în posesia exemplarului respectiv de tipăritură.
[74] Macarie Egipteanul, *Omilii*, București, 1775, însemnare manuscrisă, de pe p. 3 (numerotată), a *Pinaxului*, de la începutul cărții, exemplarul de la Șibot.
[75] Anume, Filaret a murit prin 1793 sau chiar în 1794, după alți autori, la Mănăstirea Căldărușani, după ce în anii 1792-1793 fusese ridicat și în funcția de mitropolit al Țării Românești (înainte de numirea sa ca episcop al Râmnicului, în 1780, funcție în care a rămas până în 1792, fusese și mitropolit al Mirelor, din 1776), ceea ce contribuie și la datarea însemnării respective a preotului Ioan Avram, ca fiind ante 1792-1793 (!).

Timișoara, donatorul exemplarului fiind de data aceasta ieromonahul Ieremia, locatar al mănăstirii, chiar stareț al ei, putem admite (până la efectuarea de către noi a unor cercetări propriu-zise referitoare la trecutul lăcașului mănăstiresc respectiv și al locatarilor săi).

E posibil ca Ioan Avram să fi fraudat dreptul său de posesie individuală asupra exemplarului și să fi relatat, în două variante diferite – pe paginile aceleiași cărți[76] –, cine fusese binefăcătorul său, la un moment dat (ne putem întreba, inclusiv, dacă data specificată era cea a realizării însemnării respective sau cea a efectuării donației în cauză)? De bună seamă nu, în opinia noastră, ceea ce nu înseamnă că punem la îndoială probitatea sa morală, ci că data trebuie analizată atent!

Astfel, într-un atare context contradictoriu, putem avansa ideea că donatorul exemplarului, la Căldărușani, la 23 iunie 1790 (poate, sensibil anterior, prin 1786-1787!), putea fi, în același timp, și fostul protopop Ioan, și Ieromonahul Ieremia (cei doi identificându-se, într-o singură persoană), ceea ce ne-ar îndreptăți să credem și că fostul protopop se călugărise (mai ales că urcase și treptele preoției și protopopiei, cu probabilitate, dincolo de munți) și slujea atunci în sălașul mănăstiresc amintit (!). Nu ne putem explica însă de ce viitorul preot Ioan Avram a voaiajat taman la mănăstirea de la Căldărușani, deși atunci, în 1790, era perioada cumplitului război ruso-austro-turc din 1787-1792[77], după ce, anterior, el părea că se școlise în mediul teologic sârbesc de la Timișoara, unde de altfel a și fost hirotonit, în 1789 (dacă situația ucenicirii sale nu va fi fost chiar inversă, adică, dacă ea nu se va fi desfășurat dincolo de munți, anterior anului 1789, sau 1787, chiar dacă ordinarea sa se va fi produs mai apoi la Timișoara)! Pendulările sale din acei ani între Timișoara și Căldărușani (sau, invers, între Căldărușani și Timișoara), credibile, sunt grăitoare pentru mobilitatea sa uimitoare!

Cea de-a doua însemnare, cu același conținut ca al celei anterior analizate, este cea din 15 iulie 1814, a aceluiași preot al Șibotului, Ioan Avram, de pe pagina 47 a tipăriturii bucureștene din 1775, conform textului: „Această S[fântă] Karte ce să chiamă Macarie/ [Eghipăt] [mi-a] [dă]ruiit Ieromonahu[l] Ieremiia/ [de la] Sfânta Mănăstirea Kăldărușani[lor] de Pomană/ An[n]o 1814 Iulie 15:/ Popa Ioan Avram m. p. Paroh Jibăt//”[78].

---

[76] Totuși este de relevat și faptul că preotul Șibotului nu făcea, explicit, în scris nicio legătură între protopopul Ioan și ieromonahul Ieremia, în sensul că ar fi fost una și aceeași persoană!

[77] Ceea ce ne poate face să credem totuși că deplasarea sa la Căldărușani s-a produs, mai de grabă, prin 1786-1787, și numai din cauza izbucnirii războiului menționat tânărul Ioan Avram s-a orientat, în vederea hirotonirii sale, înspre Timișoara.

[78] Este clar, în lumina acestei însemnări, că realizatorul său, preotul Ioan Avram avea obiceiul de a-și data însemnările realizate pe cărți, ca atare, nu actul de danie consfințit, prin intermediul lor, așa cum făcuse și la 23 iunie 1790, când nu se afla la Căldărușani, ci, faptul se putuse întâmpla înaintea datei respective (poate chiar înainte de 1787, când izbucnise războiul ruso-austro-turc).

Desigur, aceste însemnări de pe paginile *Omiliilor* bucureștene din 1775 ne relevă, fie și indirect, dar acceptabil, momente importante, inedite și surprinzătoare (îndestul) din existența și universul cultural-spiritual al preotului Ioan Avram de la Șibot. Ele ar merita să fie aprofundate prin cercetări documentare suplimentare, pentru a ni se dezvălui mai multe aspecte ale alcătuirii sale interioare. În sensul relevării activității sale curente, la ora actuală, putem semnala doar câteva date documentare inedite, selectate aleator, din anii 1802[79] și 1807[80], cu privire la situația sa materială, dar și din intervalul de timp din 1793 până pe la 1828[81], cu spicuiri din activitatea sa preoțească.

În 1808, popa Ioan Avram, în ciuda evidentelor sale înzestrări intelectuale și a bunei sale pregătiri preoțești (pe care credem că a avut-o), a dat dovadă de neglijențe, de bună seamă sancționate prompt, în privința înregistrării nou-născuților în protocolul botezaților, conform însemnării constatative a bătrânului protopop al zonei, Ștefan Lazăr de la Orăștie (care mai activa), aflat atunci în vizită canonică la Șibot[82]. Se pare că unul dintre contestatarii activității preoțești a lui Ioan Avram – uneori, el putea fi de-a dreptul neglijent! – a fost notarul locului, Avram Viorel, care semnala nepotriviri din protocolul botezaților, în 1815[83] sau în 1854 etc.

---

[79] SJAAN, FPȘ –, doc. 2/ 1802. Născut prin 1764 (ca fiu posibil al preotului neunit Avram „Pescar", de la 1767), în 1802, popa Ioan Avram avea, probabil, în jur de 38 de ani! În sat nu mai întâlnim numele de familie Avram sau Pescar, dar ne atrag atenția totuși cei doi capi de familie „Avram Popeszku" și „Onya Popeszku", care descindeau dintr-o familie preoțească mai veche (!).

[80] Situația materială a preotului Ioan Avram părea a fi fost aceeași, ca în 1802, și în 1807, adică: avea un teren agricol de 15 ¼ câble; o fâneață de numai 2 ½ care de fân (ceea ce corespundea unei diminuări – eventual, transformase jumătate din pășune în teren cultivabil); 5 animale de tracțiune, 2 vaci, 10 oi, 2 porci, 4 stupi. În continuare, locuia împreună cu 1 servitor de sex masculin și avea în întreținere o persoană scutită de impozit, tot de sex masculin, darea sa totală fiind de 9 florini renani, 31 de creițari. Prin comparație, clericul Ioan Nobili, parohul uniților, poseda doar un teren cultivabil de 10 cubuli (sau câble) și o fâneață de 2 care de fân, pentru care proprietăți plătea o taxă de 3 florini renani și 28 de creițari (SJAAN, FPȘ, doc. 6/ 1807).

[81] Putem reconstitui momente din activitatea preotului Ioan Avram, în intervalul de timp menționat, dar nu insistăm asupra lor (din lipsă de spațiu): la 4 februarie 1793 semna, cu chirilice, în condica certificatelor de naștere, sub forma: „Ioa[n] Avram/ Paroh la Satul Jibetu//" (SJAAN, FRSC, reg. nr. 2402/ 1793-1828, fila 8^{r}); la 23 iulie 1793 îl boteza pe Avram, fiul lui Dimitrie și al Evei „Viorel", naș fiind popa Ioan Armean – și ne întrebăm dacă pruncul nu era viitorul popă Avram Viorel, părându-ne valoroasă menționarea preotului Ioan Armean, înaintea hirotonirii preotului mai tânăr omonim (cu probabilitate, fiul celui dintâi), în 1800 (!) – (*Ibidem*, fila 5^{r}) etc.

[82] SJAAN, FRSC, reg. nr. 2402/ 1793-1828, fila 44^{v}: în 1806 se înregistrase mai puțin cu un botez, iar în 1808, mai puțin cu 8 botezuri, conform observației protopopului de Orăștie, Ștefan Lazăr!

[83] SJAAN, FRSC, reg. nr. 2402/ 1793-1828, fila 26^{v} (în legătură cu botezul fiicei lui „Baghiu al Tomii Baghiu" și a „Chireanei", botezată la 22 noiembrie 1798, se specifica, de către notar, la 23 noiembrie 1815, că numele copilei era Ioana, iar nu Salomia, cum notase greșit popa Ioan Avram). Tot astfel de „zminteale" a comis preotul la înregistrarea fiului Simion al lui Avram Popescu și al soției sale „Todora", cum specifica același notar, la 1 octombrie 1854 (*Ibidem*, fila 29^{v}) etc.

Însemnarea de pe *Omiliile* din 1775, semnalată, relevă, fără dubii, faptul că autorul ei a datat momentul realizării înscrisului său, nu cel în care intrase în posesia cărții, ceea ce aruncă o undă de nesiguranță asupra prezenței sale posibile la Mănăstirea Căldărușani, la data de 23 iunie 1790, care ar fi putut fi sensibil anterioară, data fiind doar cea în care preotul a simțit nevoia să consemneze deținerea exemplarului (ca și la 15 iulie 1814, de altfel).

Circulația volumului nu poate fi reconstituită efectiv la ora actuală[84], date suplimentare în acest sens putând fi recuperate, eventual, la restaurarea exemplarului. Astfel, în acest sens, nu putem înțelege suficient de clar semnificațiile însemnării care începe în partea marginală inferioară a paginii 61 a volumului, continuând până la paginile 96/98 (cu discontinuități, din păcate, greu de suplinit, din pricina unor distrucții fizice, dar și a neclarității scriiturii, cu prescurtări greu de întregit și particularități grafice obscure): „Aciastă Sfă[ntă] și D[umne]ziaskă Karte ce [să]/ kiamă a Sfă[n]tu[lu]iu Macarie/ s[-]au da[t] de pomană de S[finția? Sa?] părintele (?)/ Macarie din S[fânta?] [m?]itropoli[e?]/ [...]/", din care am putea înțelege totuși că volumul a fost primit de pomană (pentru iertarea păcatelor) de către protopopul Ioan (recte ieromonahul Ieremia), dar și achiziționat cu o sumă – din păcate de nerestituit – de la „părintele Macarie", de la Mitropolia Țării Românești, care jucase un rol important în hirotonirea ca diacon, preot și chiar protopop a acestui deținător inițial (sau, mai degrabă, secund) al cărții, de la care putem crede că ea a ajuns în posesia popii Ioan Avram de la Șibot (după 1775, în tot cazul, și ante 1790[85]) (!).

În călătoria sa prin timp și spațiu, cartea a fost lecturată, dacă nu și posedată, de cel puțin doi ieromonahi, amintiți și ei în însemnări, anume ieromonahul Ieremia, legat – în mod evident – de Mănăstirea Căldărușani, cu care așezământ monahal însuși episcopul Filaret al Râmnicului avusese anumite tangențe deosebit de importante, precum și ieromonahul „Iosâf", al cărui nume s-a scris de asemenea pe exemplar, într-un mod pe care nu ni-l putem încă explica, defel (!)[86], conform însemnării (de la p. 183 a textului propriu-zis al *Omiliilor*): „Ieromonah Iosâf ot [Ciâghia?][87] [Jibot]/" (!).

---

[84] Deși e de presupus, totodată, în mare, că protopopul Ioan, recte ieromonahul Ieremia, primise cartea chiar în anul apariției tipăriturii – 1775 – sau sensibil *post quam*, de la ieromonahul Macarie, de la Mitropolia Bucureștiului, figură culturală remarcabilă a epocii sale, pentru ca exemplarul să îi revină lui Ioan Avram prin 1786-1787!

[85] Dar, dacă interpretarea noastră este corectă (în acest mod), atunci, este extrem de clar că protopopul Ioan, din însemnarea lui Ioan Avram, din 1790, nu poate fi același, în nici un caz, cu cel omonim al Orăștiei, care fusese înlocuit din funcție în 1764 (pentru că treptele ierarhiei ecleziastice urcate de acesta din urmă – diacon – preot – protopop – fuseseră cu mult anterioare anului apariției tipăriturii în chestiune – 1775)!

[86] Numele pare că a fost scris de însuși ieromonahul „Iosâf", care și el era originar în Șibot (!).

[87] Termen din nou greu de restituit, deși pare lejer de citit (!).

E interesant, în legătură cu coabitarea celor doi preoți amintiți de la Șibot, semnalați în *Conscripția* neunită din 1805, Ioan Avram și Ioan Armean, că ei au lăsat înscrisuri pe volumul în speță ca un semn că se bucurau cu deosebire și apreciau mult prezența acestei cărți de elocință preoțească între cărțile de la Șibot, despre care și notase unul dintre ei: „Cartea asta, bună carte" (!).

Autografele lor de pe carte, pe care de bună seamă au citit-o, vorbesc implicit despre personalitățile lor, diferite, despre generațiile preoțești de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sesizabile grație mostrelor de scriere individuală pe care le-au lăsat pe file.

În privința aceasta, atragem atenția asupra faptului că, și greu de descifrat, însemnarea cu chirilice care începe la pagina 61 a *Omiliilor*, pentru a se sfârși la paginile 95/98, ca și diferitele autografe de posesor așternute pe carte, cu înscrisul elaborat au fost realizate de una și aceeași persoană (recte mână), în interpretarea noastră. Iar această persoană părea a fi fost posesorul volumului denumit protopopul Ioan (rămas enigmatic pentru noi), care se confundă și cu ieromonahul Ieremia de la mănăstirea Căldărușani (!). Dacă semnătura și scrisul lui Ioan Avram sunt caligrafice, fără tendințe de epatare, cea/ cel a/ al fostului protopop Ioan (poate și al ieromonahului Ieremia) este mai cu înfloriturі, cum cerea moda caligrafică a timpului (anume cea a perioadei 1775 – ante 1790)[88], scrisul popii Ioan Avram integrându-se unei mode ulterioare, mai practică.

Diferența de vârstă dintre cei doi preoți ai Șibotului, Ioan Avram și Ioan Armean (cel tânăr), era poate de vreo 10-11 ani, așa cum reiese din anii lor de hirotonire, 1789 și 1800. Deși Ioan Armean pare că și-a pus semnătura pe carte (chiar pe versoul foii de titlu[89]), alături de cele anterioare ale mai bătrânului său coleg de cin preoțesc, el nu a fost în realitate proprietarul volumului. O notiță a sa, pe care o putem compara cu alte mostre de scriere specifice lui, din protocoalele bisericești de la Șibot, este cea de la p. 209 a *Omiliilor*, cu conținutul laconic: „Această carte […] în viiață" (?).

Despre frecvența antroponimului „Armean" (eventual, „al Armeanii", de la femininul „Armeana")[90], la Șibot, aflăm că, în 1802, erau conscrișі 6 capi de

[88] Vezi, în acest sens, pe exemplarul *Omiliilor* de București, din 1775, de la Șibot (în Colecția Museikonului, din Alba Iulia): la un sfârșit de capitol semnătura „Pop Ioa[n] Pr[otopop?] m. p." (scriitură elaborată, cu înfloriturі grafice și suprapuneri); tot la un final de capitol: „Pop Ioa[n] [Dan?] Pr[otopop?] S[in] Pop[a] Luka" – foarte importantă semnătură, probabil, pentru identificarea realizatorului său, ca fiu al unui popă Luca!; la alt sfârșit de capitol: „Pop Ioa[n] Pr[otopop?] m. p.", cu suprapuneri și înfloriturі grafice; spre sfârșitul cărții: „Pop Ioa[n] [DaN?] Pr[otopop?]" (!) etc. Credem stadial că e corectă citirea „Pr[otopop]" și nu cea de „Ar[mean]" (!).

[89] Se pare că el și-a așternut semnătura, cu litere latine chiar pe versoul foii de titlu a volumului din 1775, sub forma: „Io[n] Armian (?) Siboth (?)//"[89] (dar cuvintele sunt neclare și ductul scrisului nu pare a fi cel al preotului Ioan Armean cel tânăr, ci, eventual, al tatălui său).

[90] El putuse fi un nume de botez masculin, dar, în 1802, acesta era numai nume „de familie".

familie, cu toții neuniți, adică: David „Armenyi", Stan „Armenijeszk"[91], „Juon Armenyi", Toma „Armenyi", „Todose Armenyi" și un anume „A[…] Armenyi" („incapax", neînstare de a-și plăti darea, din cauza unui accident de muncă[92]), care puteau fi înrudiți sau nu (descinzând, pe linie paternă, din bărbați care avuseseră numele de botez „Armean"), pe lângă, desigur, familia tânărului preot neunit Ioan Armean, existentă în sat din 1800. În 1807, numărul capilor de familie cu numele „Armean" se menținea la 6, dar se petrecuseră niște schimbări destul de interesante în privința lor[93]. Astfel, se mențineau David, Stan, Toma și Todosie Armean, în calitate de capi de familie, apărând, în schimb, și un anume Andrei al lui „Armenyi" (probabil, fiul și urmașul acelui „A[…] Armenyi" din 1802), precum și cel al lui Ion, fiul lui David Armean, ca „neogamus" (care poate fi suspectat și că era dascăl bisericesc, deoarece despre el se consemnase și textul „pro proff. Das."), în timp ce vechiul cap de familie „Juon Armenyi", mai în vârstă[94], părea a fi dispărut. Dintre cei menționați, preotul Ioan Armean părea a fi mai apropiat de Todosie Armean, deoarece lotul său de casă se afla în vecinătatea celui al acestuia din urmă (poate)!

Și din activitatea preotului Ioan Armean, cel tânăr, ni se dezvăluie câteva date documentare. Astfel, el nu a făcut înscrisuri în Protocolul botezaților, în care înregistra curent nașterile popa Ioan Avram, din 1793 cel puțin, în exclusivitate, până când, după gravele greșeli ale preotului mai vârstnic, constatate de protopopul Ștefan Lazăr, în contul anului 1808, avea să intervină în protocolul respectiv și preotul Ioan Armean (începând din 1810 doar)[95]. Anul din urmă era unul al încetățenirii vaccinării împotriva vărsatului a pruncilor, din drastic ordin oficial, putem crede, deoarece în Protocolul botezaților de la Șibot încep să apară specificații exprese, relativ uniformizate, cu privire la vaccinarea sau nevaccinarea pruncilor înscriși în protocol, acțiune la care era implicat și preotul Ioan Armean, alături de mai vechiul paroh al locului, Ioan Avram. Astfel, Ioan Armean înregistra botezul fiicei Ioana a lui „Gheorghi" [fără nume de familie], în postura tatălui, și a mamei Maria (naș fiind „Izdrailă" Herlea), de la 18 noiembrie 1810, scriind în stânga tipizatului: „Nu s[-]au vărsat. Nu s[-]au înpuns", într-o fază inițială, pentru ca, ulterior, să noteze, în dreapta acestuia: „s[-]au oltuit//"[96], copila cu pricina părând a fi fost din flori, deoarece numele de familie al tatălui nu era

[91] Și vedem cum se constituia, secvențial, numele de familie Armenescu – foarte modern, ca și cel de Popescu – , în vorbirea curentă din sat, surprinsă documentar, ca atare (!).
[92] SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802, poz. nr. 5, 16, 92, 93, 113 și 157.
[93] SJAAN, FPȘ, doc. 6/ 1807, nr. 9, 10, 24, 81, 113, 117.
[94] Să fi fost acesta mai vechiul preot al locului Ioan Armean (pomenit de pildă în 1793 etc.), care ar fi putut deceda în intervalul 1802-1807? Cu probabilitate, da!
[95] SJAAN, FRSC, reg. nr. 2402/ 1793-1828, fila 48^{r} etc.
[96] *Ibidem*, p. 49^{r}. Aceeași părea a fi și situația fiicei Ioana, a mamei Maria și a tatălui Conon (?) (naș fiind „Avram Veorel"), botez înregistrat și săvârșit de Ioan Armean la data de 20 noiembrie 1810 (*Ibidem*) etc.

specificat în acel context, cum se obișnuia în cazul părinților altor nou-născuți (!). În timpul episcopului Vasile Moga, cei doi preoți ai locului, Ioan Avram și Ioan Armean, erau investigați în detaliu cu privire la înregistrarea pruncilor nou-născuți și vaccinați în Protocolul botezaților, conform însemnării, cu litere de tranziție: „Din porunca Mării sale Domnului Episcop Vasilie Moga detto 22 Apri[l] [1]823 No. Epicop. 80. Noi [...]/ cercetându Protocoalele Botezaților de la 11 9-bris […] [1]818 din vreamea oltoirii […]/ până la anul [1]822 4 zile Iunie, am aflat 28 de copii botezați la satul Jibăt, nescrișii aici în pro-/ tocolum după specificația cătră Măriia Sa arătată și la dovedirea Doftorului altuitoriului […]/”[97].

Preotul Ioan Armean a activat la Șibot până prin 1839[98], cel puțin, în lumina datelor documentare fragmentare de care dispunem până acum, deci, pe parcursul a aproape 4 decenii (până în 1828, avându-l ortac de cin, pe Ioan Avram), iar de la 24 iunie 1828, acesta din urmă fiind înlocuit de Avram „Ghiorel” (de fapt, Viorel, în grai local), conform însemnării celui din urmă: „1828 Z[iua] 24 Junie Di aici să înceape Vreamea parochii meale la Jibăt în Slăv[itul] Scaun a[l] Orăștii, Avram Ghiorel m. p./ Paroh în Jibăt/” [99].

Dacă până atunci Ioan Armean părea a fi fost dominat de Ioan Avram, din acel moment a început dominația mai tânărului slujitor al bisericii din Șibot, „Avram Ghiorel” (care a realizat majoritatea înregistrărilor în Protocolul botezaților, lui Ioan Armean revenindu-i un atare rol mult mai rar, până în 1839, când el pare a dispărea din context). Noul uns al Domnului, care a fost unul dintre preoții cei mai merituoși ai satului – în timpul lui s-a construit și actuala biserică de zid de la Șibot[100] – și mai longevivi[101], pare a se fi născut în 1793[102]. Pe de altă parte, dat fiind faptul că a existat, de-a lungul mai multor ani, o susținere reciprocă între neamurile „Viorel”/ „Ghiorel” și „Armean” (am putea bănui și că, eventual, mama sa ar fi putut fi din neamul „Armeanilor” șiboteni, la modul probabil).

Despre familiile cu numele „Ghiorel”/ Viorel de la Șibot aflăm date în Conscripțiile fiscale pe anii militari 1802 și 1807. Astfel, în 1802, erau menționați următorii 10 capi de familie, neuniți, cu acest nume: 1. „Avram a[l] lui Marian

---

[97] Vezi SJAAN, FRSC, reg. nr. 2403/ 1812-1845, f. 34ᵛ-35ʳ: în intervalul 1 noiembrie 1818 – 4 iunie 1822, fuseseră omiși 28 de nou-născuți, plus alți 4 prunci până în 8 mai 1823 (!).
[98] *Ibidem*, f. 71ᵛ-72ʳ.
[99] *Ibidem*, f. 39ᵛ-40ʳ. (vezi și Mițaru 2004, p. 188).
[100] Mițaru 2004, p. 188.
[101] Prin 1869, la vreo 76 de ani, el mai slujea alături de fiul său Ioan Viorel (!).
[102] Născut eventual la 16 aprilie 1793, dacă el poate fi identificat cu fiul Avram, al lui Badiu Viorel și al mamei Floarea, botezat în ziua nașterii sale de preotul Ioan Avram, în prezența nașului „popa Ioan Armean”, care putea fi colegul de cin preoțesc al oficiantului botezului, sau la 23 iulie 1793, dacă el era fiul Avram al lui Dimitrie Viorel și al Evei, al cărui naș fusese tot popa Ioan Armean (!). DarIoan Viorel (fiul lui Avram), preot al locului încă pe la 1874, își revendica oarecum o origine dintr-un antecesor al cărui nume era tot Ioan (posibil bunic al său), care achiziționase exemplarul *Liturghiilor* de Sibiu din 1814 (!).

Gyiorel"; 2. „Juon Gyiorel"; 3. „Juon Gyiorel jun[ior]!; 4. „Gyorgy Gyiorel"; 5. „Bagyu Gyiorel"; 6. „Dumitru Gyiorel"; 7. „Avram Gyorel" – care era considerat „decrepitus" – ; 8. „Avram Gyiorel jun[ior]"; 9. „Iván Gyiorel" – plutaș – ; 10. „Merian Gyiorel" – plutaș – (!)[103]. Să fie acel Avram „Gyiorel junior" (de la nr. 8) viitorul preot de la 1828, așezat la casa sa? Puțin probabil!

Dacă Avram Viorel, preotul de mai târziu, se născuse în 1793 (ceea ce nu este încă sigur), el fusese învestit la Șibot la o vârstă nu neapărat foarte tânără, în preajma anului 1828, când ar fi putut avea 36 de ani, dar ar mai fi putut sluji în altă parte vreo zece ani, înainte de 1828, până la eliberarea unui loc de paroh în satul său natal, prin dispariția popii Ioan Avram, în ultimul an menționat!

În 1807, capii de familii cu numele Viorel erau împuținați, deși apăruse unul nou („neogamus"); ei figurau în conscripție doar în număr de 7, după cum urmează: 1. „Avram [al] l[uj] Merian" – care Marian era de fapt din neamul „Gyiorel", cum se menționa în 1802, dar noul conscriptor nu îi mai dădea acest nume de familie, ci doar patronimul: Marian); 2. „Juon Gyiorel jun[ior]"; 3. „Juon Gyiorel sen[ior]"; 4. „Gyorgy Gyorel"; 5. „Bagyu Gyorel", care era „neogamus"; 6. „Dumitru Gyorel"; 7. „Avram Gyorel"[104] (și observăm că păreau a fi dispărut plutașii, dar conscripția aceasta pare că n-a fost la fel de atent redactată, ca în 1802).

Totodată, nu ne putem da seama exact încă de când a început a funcționa la Șibot și mai tânărul Ioan Viorel – ante 1846, oricum (!). Nu știm nici ce legătură a putut exista între acest preot din urmă și donatorul *Liturghiilor* de Sibiu, din 1814, care achiziționase cartea chiar în anul apariției, pentru a o dărui bisericii satului, conform însemnării cu litere latine și grafie maghiarizantă (datorată cu probabilitate lui „Georg Viorel", care semna sub textul menționat, oarecum în legătură cu el, nu știm în ce calitate): „Atseasta/ Sf. Liturgie Je a Biseritsei Non/ Unitae a Sibothului Conperat de/ Joann Wiorell tsel Betrenu en anu[-]/lu 1814 Januarie en 27 zille chu 5 Fiorini in ar[-]/ gent, Pentru chrestiniascha fapta, Domnul Dumnezeu se[-]i deje jertarea pecatelor/"[105].

Ca atare, în lumina cercetării desfășurate până acum, putem crede că donatorul cărții nu putuse fi preot al satului (deoarece în anul realizării daniei, singurii preoții ai locului, în funcție, erau Ioan Avram și Ioan Armean), dar acest locuitor de frunte al Șibotului a avut o posibilă legătură de rudenie cu viitorii preoți

[103] SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802, poz. nr. 32, 54, 55, 56, 74, 139, 140, 141 și poz. nr. 4-5, ale plutașilor.
[104] SJAAN, FPȘ, doc. 2/ 1802, poz. nr. 37, 54, 55, 71, 75, 127, 128.
[105] *Liturghii*, Sibiu, 1814 (exemplarul de la Șibot, din Colecția de la Museikon, Alba Iulia), pe coperta posterioară, în interior. Să fie acest Ioan Viorel „cel bătrân" donatorul cărții, de la 27 ianuarie 1814, același cu „Juon Gyorel sen[ior]", specificat în Conscripția fiscală din 1807? Probabil că da (și e posibil ca acesta să fi decedat în intervalul 1814-1828, la o frumoasă vârstă). Și cum, atât viitorul preot paroh al locului, Avram Viorel, cât și fiul acestuia, Ioan Viorel (preot și el), ca și Gheorghe Viorel, au semnat pe *Liturghiile* de Sibiu din 1814, începând de prin 1828 (elogiindu-l cumva pe acest înaintaș, a cărui amintire o venerau), putem crede că între toți cei menționați a putut exista o relație de rudenie.

ai locului, Avram Viorel[106] și Ioan Viorel[107], care și ei au semnat pe exemplar (ulterior donației), precum și cu „Georg" Viorel.

Existența cărții respective, încă din 1814, în zestrea bisericii era confirmată și în 1828, prin însemnarea (cu litere latine): „Această […]/ [...] iaste a Sf. Bis[earici] [neouni-]/ te din Jibot Sap[temvrie?] [în]/ 14 zile a[nul] [1]828/ Georg [Wior?]ell//", care notiță nu știm exact în ce context a fost realizată. Oricum, ea a fost așternută pe carte, la începutul exercitării funcției preoțești la Șibot a lui Avram Viorel, de Gheorghe Viorel[108], care la acea dată scria curent cu litere latine și își germaniza prenumele, fiind, putem crede, rudă cu noul preot, simplul fapt al realizării însemnării, în acel moment – 14 septembrie 1828 –, putând însemna că ultimul din neamul Viorel menționat ar fi putut fi cantor, recent învestit și el, în acel an, în funcția respectivă (?). Dar de ce își germaniza numele?

În cartea din urmă, la sfârșitul ei, pe paginile forzațului posterior, lăsa o însemnare manuscrisă mai amplă preotul locului, Avram Viorel – în interpretarea noastră actuală –, care conținea un text remarcabil, deosebit de util unui preot care slujea într-un sat îndeobște denumit „al Pâinii", în care îndeletnicirea agricolă de bază, cea a cultivării cerealelor, era profund venerată (și practicată acolo din vremuri străvechi – putem crede), care, din păcate, din cauza inundării volumului, nu poate fi citit decât parțial. Iată începutul manuscrisului, pe care nu l-am putut descifra decât parțial, cu mari discontinuități: „Rugăciunea la Sfințiria grăului/ Domnului să ne rugăm/ Doamne Dumnezeul părinților noștri […]//[109]". Astfel, este evident (în ciuda dificultăților actuale de citire și transcriere) că acest text avea o mare frumusețe de conținut și expresie, o cursivitate a cuvântării, care denota gradul de culturalizare, deloc de trecut cu vederea, a autorului său.

Un anume „Joann Wiorell", în mod cert paroh al locului, scria/ semna (cel puțin în două rânduri)[110], cu evidentă tendință ortografică germanizantă (influență firească în scaunul săsesc al Orăștiei, de multă vreme!) și pe exemplarul *Omiliilor* de București, din 1775, ca semn că și acest preot al Șibotului a citit cartea

---

[106] *Ibidem,* pe coperta I, în interior (sus): „Avram (?) [Gyorel?] m. p." (cu litere latine).

[107] *Ibidem,* pe coperta I, în interior (mai jos): „Joann Wiorell m. p/ paroh în Jibot/" (cu litere latine).

[108] De bună seamă descendent (dacă nu chiar capul de familie menționat atunci!) al familiei lui Gheorghe „Gyiorel", amintit în 1802 și 1807, în ambele cazuri cu prenumele maghiarizat de conscriptor, sub forma „György", dar faptul că își germaniza prenumele în 1828 conduce către posibilitatea ca el să fi cunoscut și limba germană (ca și cea maghiară), ceea ce oglindește un grad oarecum elevat de instrucție, după cum și însemnarea din 1828 ne-o dovedește (anume că el era un promotor evident al noii ortografii, ceea ce îl va fi determinat și pe Avram Viorel, parohul Șibotului, să nu mai țină evidențele parohiale decât în acest nou mod, cu începere de prin 1832!).

[109] Textul continuă și pe versoul foii respective (dar a fost imposibil să-l citim în continuare).

[110] De pildă, la p. 210 a *Omiliilor* de București din 1775, deasupra primului frontispiciu al cărții, cu litere latine și cerneală ferogalică, foarte palidă (greu lizibilă), s-a scris: „Ioann Wiorell m. p./ Paroch 1874", ceea ce însemna că parohul Ioan Viorel, cunoscut de pe la 1846, cel puțin, ca activ la Șibot, mai profesa în ultimul an menționat, precum și la un alt început de capitol, unde din nou apărea înscrisul: „Ioann Wiorell m. p./ Paroch […]/".

respectivă, în mod indubitabil, chiar intensiv, pe urmele culturale ale antecesorului său într-ale preoției la Șibot, Ioan Avram!

Ca o concluzie stadială, este de relevat faptul că, prin prezentul studiu, s-a încercat să se arate cât de valoroase sunt însemnările de pe diferite cărți vechi românești, dacă mesajul lor este coroborat cu alte informații documentare, adică dacă sensul lor, fie și extrem de incifrat, nu este lăsat să vegeteze în consemnări seci, ci se caută mereu să se integreze într-un context istoric, mai larg sau mai restrâns, pentru beneficiul atât al istoriei propriu-zise a unor locuri și comunități, cât și al aprecierii mai la obiect și mai întregitor a valorii documentare a cărților românești vechi, în sine.

Abrevieri bibliografice

Basarab 2014 – Maria Basarab, „«Liste de cărți» din biblioteca Vicariatului greco-catolic al Hațegului”, în *Sargetia*, S. N., V, 2014, p. 165-174.

Basarab, Stănculeț 2021 – Maria Basarab, Ioan Florin Stănculeț, *Parohia română unită cu Roma greco-catolică Șibot. File de cronică*, Alba Iulia, 2021.

Bogdan 2021 – Florin Bogdan, *Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, Cluj-Napoca – Alba Iulia, 2021.

Cristache-Panait 1987 – Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987.

Dudaș 2005 – Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam, în Transilvania. Studiu istoric și bibliologic*, Timișoara, 2005.

Dumitran 2005 – Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica greco-catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830*), București, 2005.

Dumitran, Dumitran, Laslo 2009 – Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean Adrian Laslo, *“... virtuti decreti tolerantiae beneficia clero Graeci restituenda…” Biserica românească din Transilvania în izvoarele istorice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009.

Fleșer, Rustoiu, Dumitran 2005 – Gheorge Fleșer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Biserici românești de zid din județul Alba. Vol. I. Protopopiatul Ortodox Sebeș*, Alba Iulia, 2005.

Hitchins, Beju 1974 – Keith Hitchins, Ioan N. Beju, „Documente privitoare la trecutul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-3, 1974, p. 13-46.

Hotea 1988-1991 – Meda Diana Hotea, „Manifestări ale mentalității colective țărănești la mijlocul secolului al XVIII-lea în Transilvania”, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 173-177.

Iorga 1906 – Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene, vol. II. Inscripții și însemnări*, București, 1906.

Josan, Fleșer, Dumitran 1996 – Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul Județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996.

Lupaș 1943 – Ioan Lupaș, *Studii istorice / Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943.

Mițariu 2004 – Ioan Mițariu, *Șibotul, sat de pe Câmpul Pâinii*, Blaj, 2004.

Mârza, Dreghiciu 1989 – Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba. Secolele XVI-XVII. Catalog*, Alba Iulia, 1989.

Mârza, Hațeganu 1973 – Iacob Mârza, Lucia Hațeganu, „Cărți didactice românești din sec. al XIX-lea în biblioteca Muzeului de istorie Alba Iulia”, în *Apulum*, XI, 1973, p. 393-421.

Popa 2005 – Cristian Ioan Popa, *Cugir – schiță monografică*, Alba Iulia, 2005.

Popa 2011 – Cristian Ioan Popa, *Valea Cugirului, din preistorie în zorii epocii moderne*, Cluj-Napoca, 2011.
Popa 2019 – Cristian Ioan Popa, „Între Viena și Moscova. Protopopul și vicarul general Nicolae Pop Balomiri (cca 1710 – cca 1764)", în *Terra Sebus*, 11, 2019, p. 335- 366.
Pușcariu 1889 – Ilarion Pușcariu, *Documente de limbă și istorie*, vol. I. Sibiu, 1889.
Radu 1913 – Iacob Radu, *Istoria vicariatului Țării Hațegului*, Lugoj, 1913.
Repertoriul 1995 – *Repertoriul arheologic al județului Alba (Redactori: Vasile Moga și Horia Ciugudean)*, Alba Iulia, 1995.
Streza 1974 – Liviu Streza, „Manuscrise liturgice românești în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului (prezentare generală)", în *Mitropolia Ardealului*, XIX, 1974, nr. 4-6, p. 233-249.
Suciu 1968 – Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, [1968].
Șematism 1903 – *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric publicat sub auspiciile P. S. S. DD. Dr. Demetriu Radu Episcop Gr. Cat. de Lugoș pentru Jubileul dela Sânta Unire de 200 ani de la înființarea aceleiași Diecese de 50 ani*, Lugoș, 1903.
Tatay, Tatai-Baltă 2015 – Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Cluj-Napoca, 2015.
Urs 2011 – Otilia Urs, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011.